

УДК 347.43:347.218.3)001.33

Білецький Дмитро Михайлович,

здобувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

Постановка проблеми. «Класифікація» (від лат. *classis* – клас і *facio* – роблю) є системою розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [10, с. 56]. О. А. Красавчиков зазначає, що цінність будь-якої класифікації інколи в тому і полягає, що всі класифіковані явища систематизуються за однією заздалегідь обраною ознакою. В іншому випадку, класифікація втрачає свій науковий характер і практичне значення; вона стає довільним, випадковим нагромадженням явищ і фактів, речей та обставин [9, с. 139-140].

Тому **метою** даного дослідження є визначення критеріїв та проведення класифікації способів припинення права приватної власності. При класифікації слід мати на увазі, що, крім розвинених, типових форм, існують і форми нерозвинені або нетипові, проміжні, такі, які стоять на межі різних класифікованих предметів, що поєднують в собі ознаки предметів, що входять в різні групи [17, с. 217].

Стан дослідження теми. Класифікація способів припинення права приватної власності окрім суто теоретичного має й практичне значення, в тому числі у визначенні моменту припинення права приватної власності. Дослідження даної проблематики класифікації способів припинення права власності майже не представлені у сучасній цивілістиці, однак непоодинокі спроби класифікації та систематизації І.А. Спасибо, Н.В. Вороніної, Е.С. Бутаєвої, О.І. Буртової можуть слугувати матеріалом для подальших досліджень.

Дослідники припинення права приватної власності зазначають, що питання про класифікацію підстав припинення права власності вимагає окремого дослідження [14, с. 457]. Це ж твердження є актуальним для способів припинення права приватної власності. Тим більше в літературі превалює думка, що кожному зі способів притаманне

особливий коло підстав припинення права власності [13, с. 12; 2, с. 6; 1, с. 90-91; 5, с. 70].

Виклад основного матеріалу. Примус є загальноприйнятим критерієм класифікації припинення права приватної власності. Ще правознавці дореволюційної Росії класифікували способи (маючи на увазі все ж підстави) припинення права власності, які відбувалися за участю влади і представляли собою примусове позбавлення або відчуження права при судовій постанові, експропріації та конфіскації [7]. Згідно видів правоприпинення за вольовим критерієм можна класифікувати й способи припинення права приватної власності. Так, до способів добровільного правоприпинення суб'єктивного права власності належать передача речі, передача права, державна реєстрація за заявою власника або набувача майна.

Способами вимушеного правоприпинення можуть бути смерть власника-фізичної особи, або ліквідація юридичної особи, загибель майна внаслідок об'єктивних причин, сплив строку набувальної давності, різного роду юридичні вчинки (наприклад, знаходження кладу третьою особою).

Способами примусового правоприпинення можуть бути вилучення, примусовий викуп, скасування державної реєстрації права приватної власності.

А. Б. Наконечний вважає, що нині термін «вилучення» не можна застосовувати для позначення відчуження майна з приватної власності, а застосовувати його можна лише для позначення й опису позбавлення права користування майном [12, с. 318].

Дане твердження є вірним лише наполовину. Погоджуємося з автором у недоцільності застосування вилучення як способу припинення права приватної власності у разі відчуження майна власником, однак вилучення може мати місце і припиненні права приватної власності за іншими підставами (наприклад, конфіскація).

Вилучення однак не може бути способом припинення права приватної власності на нерухоме майно. Звертаючись до витоків нормативного закріплення терміна «вилучення», слід зазначити, що він був поширений у законодавстві Союзу РСР. Проте того часу земля (як і інші об'єкти нерухомості) перебувала у виключній власності держави, а єдиним механізмом позбавлення права користування земельними ділянками було їх вилучення [12, с. 318].

Враховуючи те, що способи припинення права приватної власності все ж таки є юридичними фактами, доцільно класифікувати їх залежно від наявності та характеру вольового елемента, тобто значення волі суб'єкта права для виникнення, припинення або трансформації правовідносин, котра є найбільш поширеною у вітчизняній юриспруденції [21, с. 75].

Серед вітчизняних правознавців одним із перших класифікацію юридичних фактів за вольовою ознакою здійснив видатний одесит Є.В. Васьковський. Він розділяв юридичні факти на дії і події [3, с. 98].

Якщо з виділенням серед способів припинення права приватної власності дій проблем не виникає, то віднесення окремих способів до подій є дискусійним в юридичній літературі.

Щодо можливості подій бути способами набуття права власності в літературі склалася досить однозначна думка: «для набуття права власності потрібна сукупність способів і підстав. При цьому під підставами набуття права власності слід розуміти юридичні дії або події, а під способами набуття права власності – фактичні дії, названі в законі» [4, с. 53]. Навіть з цим твердженням не можна однозначно погодитися, однак в контексті дослідження нас перш за все цікавлять способи припинення права приватної власності.

Для прикладу розглянемо ст. 341 чинного Цивільного кодексу України, що має назву «Набуття права власності на бездоглядну домашню тварину». Згідно положень ч. 1 даної статті, якщо протягом шести місяців з моменту заявлення про затримання бездоглядної робочої або великої рогатої худоби і протягом двох місяців – щодо інших домашніх тварин не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про своє право на них, право власності на ці тварини переходить до особи, у якій вони були на утриманні та в користуванні.

В даному конкретному випадку підставою припинення права приватної власності на тварин буде юридичним складом, в який входять такі юридичні факти: невстановленість особи-власника тварини, відсутність заяви власника про своє право на тварину та фактичне заволодіння іншою

особою цією твариною. При настанні даних умов з'являється безпосередня можливість припинення права власності особи, яка втратила дану тварину, однак в законі передбачено обов'язковість спливання шестимісячного терміну, який обчислюється з моменту подання заяви про знахідку до відповідних органів. Лише при наявності обох цих фактів (фактичного складу та події сплину означеного в законі терміну) у особи, яка була власником тварини, дане право власності припиняється. Якщо юридичний склад, названий першим однозначно є підставою, то спливання шестимісячного терміну є способом припинення права приватної власності на домашню тварину. А отже, не лише дії осіб можуть бути способами припинення права власності.

Спірною і безпідставною є думка, що способом припинення права означеного раніше власності є заволодіння іншою особою, адже з моменту заволодіння право власності не припиняється, а лише змінюється володілець речі (в даному випадку домашньої тварини). А саме з визначенням моменту виникнення та припинення права приватної власності і пов'язане практичне значення способів припинення права власності.

І.А. Спасибо однак застерігає від включення строків до системи юридичних фактів, оскільки вони являють собою розташування у часі (тривалість) юридичних фактів щодо один одного [18, с. 14]. Загалом думка є слушною, однак в даному конкретному випадку мова йде про юридичний факт спливання строку, а не сам строк.

Отже, хибною є сформована в науковій літературі думка, що способами припинення права приватної власності можуть бути лише дії суб'єктів. Дослідження окремих випадків припинення права приватної власності дають змогу стверджувати, що і способами припинення права власності можуть бути також і події.

Окремим критерієм поділу способів припинення права приватної власності є їх місце в системі загальних способів припинення права власності. За ознаками способів припинення права приватної власності можна виділити загальні, спеціальні та особливі способи припинення права приватної власності. Загальні способи припинення права приватної власності на землю – це юридичні факти та фактичні склади, що засвідчують припинення права власності фізичних та юридичних осіб та можуть застосовуватися як способи припинення права державної та комунальної власності; спеціальні способи припинення права приватної власності – це юридичні факти, за допомогою яких проходить припинення лише право приватної власності; особливі способи припинення права приватної власності – це юридичні факти, за допомогою

яких припиняється право приватної власності на окремий об'єкт права власності чи для окремої категорії юридичних чи фізичних осіб.

Виділення спеціальних способів припинення права приватної власності набуває практичного значення для забезпечення та підтримки необхідного рівня правового захисту фізичним та юридичним особам у правових відносинах власності. Адже такі суб'єкти права власності як держава та суб'єкти комунальної форми власності (майно де юре належить територіальним громадам, управління ж останнім здійснюється органами місцевого самоврядування; серед повноправних суб'єктів власності Конституція України називає також органи місцевого самоврядування [6, с. 120-121]) в силу наявності в них владних повноважень (серед яких і видання актів різної юридичної сили) можуть ефективніше здійснювати захист власного права на власність. Конкретне визначення тих способів, що характерні для припинення права власності фізичних і юридичних осіб дає змогу визначити відповідність рівня правового захисту права приватної власності до декларованих конституційних та цивільно-правових принципів, серед яких принципи прав особи й громадянина, інституціональних принципів права власності.

Існування особливих способів припинення права приватної власності зумовлено прийняттям спеціального законодавства, що зумовлює існування окремих правових режимів різних видів майна та відповідних правових статусів власників майна.

Так, наприклад, одним з особливих способів припинення права приватної власності на такий об'єкт права власності як відходи є утилізація та видалення. Утилізацією відходів є їх використання як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів. Видаленням відходів є здійснення операцій з відходами, що не призводять до їх утилізації [22, с. 112]. Перелік операцій, що відносяться до видалення відходів, наводиться у додатку 2 до Порядку ведення реєстру місць видалення відходів, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.1998 р. № 1216 [16].

Вважаємо недоцільним відносити дані юридичні факти до підстав припинення права власності на відходи з огляду на те, що підставою для припинення права власності в такому випадку буде відчуження майна, відмова від майна чи його знищення. Способом же виступатиме саме утилізація чи видалення відходів, що може здійснюватися як на договірних підставах, так і самостійно власником (наприклад, залишення відходів на звалищі чи переробка відходів).

Щодо окремих категорій фізичних та юридичних осіб можуть бути встановлені обмеження в праві власності на окремі об'єкти. Так, наприклад, іноземні суб'єкти права власності на земельні ділянки обмежуються в можливості придбання земель за категоріями, місцем розташування на них об'єктів нерухомості, цілями використання, умовами одержання тощо. Так, за ч. 5 ст. 22 Земельного кодексу (далі – ЗК України) землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватись у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам. У разі якщо такі землі одержані у власність іноземними громадянами або особами без громадянства та іноземними юридичними особами в порядку прийняття спадщини, то згідно з ч. 4 ст. 81 та ч. 4 ст. 82 ЗК України вони протягом року підлягають відчуженню [8, с. 621-622]. Проте навіть тут зустрічається правова колізія, адже відповідно до п. 15 розділу X «Перехідні положення» ЗК України встановлений мораторій на будь-яке відчуження земельних ділянок с/г призначення.

Отже, беручи до уваги той факт, що для всіх інших суб'єктів права приватної власності на землю діє заборона відчуження земельної ділянки, то для іноземців та осіб без громадянства встановлено особливу підставу і спосіб припинення права приватної власності на земельні ділянки с/г призначення. Підставою припинення права власності може бути відчуження земельної ділянки с/г призначення чи рішення суду.

Ще одним критерієм для класифікації способів припинення права власності може бути режим майна, право на яке припиняється.

Розподіл речей на нерухомі і рухомі обумовлений насамперед їхніми фізичними властивостями. Нерухомі речі постійно знаходяться на одному місці (земля, житлові будинки, інші будівлі, споруди тощо), а їхнє переміщення в просторі або взагалі неможливе, або може призвести до їх істотного знецінювання. Це є загальним уявленням про нерухомі речі, хоча сучасні технічні досягнення дозволяють перемішувати навіть монументальні будівлі без завдання їм збитків та їхнього руйнування [20, с. 10].

Згідно ст. 181 ЦК України на інше майно може поширюватися «режим нерухомої речі», який передбачає введення відносно рухомої за своєю природою річчі додаткового правового регулювання, що полягає у державній реєстрації прав на таку річ. Пряма прив'язка режиму нерухомої речі до державної реєстрації прав на цю річ означає чітке встановлення розмежування загальних цивільних правовідносин із суб'єктивних майнових прав від

правовідносин, ускладнених державною реєстрацією прав на речі (рухомі чи нерухомі) [23, с. 632].

Окрім уже згадуваних раніше повітряних та морських суден, суден внутрішнього плавання, космічних об'єктів (перерахованих у ст. 181 ЦК України), в Україні передбачено державну реєстрацію прав також на автомобілі та спеціальні автотransпортні засоби, залізничні транспортні засоби.

Чинні закони не містять прямої вказівки про те, що на транспортні засоби поширюється режим нерухомої речі. При цьому на інші види транспортних засобів (не дорожніх) режим нерухомої речі поширено. Закон України «Про іпотеку» та Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» не поширюються на реєстрацію та можливість обтяження права власності на автотransпортні засоби.

Юридичний словник сутністю реєстраційної системи визнає облік тих чи інших явищ, здійснення державного контролю та нагляду, а також надання дії, що реєструється, або події юридичної сили [24, с. 326].

Відповідно до ч. 3. ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» права на нерухоме майно та їх обтяження, які підлягають державній реєстрації відповідно законодавства, виникають з моменту такої реєстрації [15].

В літературі вказується не певну колізію норм Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» щодо положень ЦК України [19, с. 163].

Так, згідно ст. 2 Закону державна реєстрація речових прав на нерухоме майно – офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [15]. З даного визначення бачимо, що державна реєстрація припинення права власності на нерухоме майно розуміється як визнання і підтвердження припинення права власності на нерухоме майно, а, отже, логічно, що так припинення відбулося раніше у часі, що суперечить положенням ЦК України щодо моменту припинення права власності на нерухоме майно за різними підставами.

Вважаємо, що для уникнення такої плутанини необхідно внести зміни до Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» і визначити державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно як спосіб набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, визнання обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного ре-

єстру речових прав на нерухоме майно. Тим більше подібний підхід підтверджується і науковою доктриною.

Отже, способом припинення права власності на нерухомість завжди є державна реєстрація припинення права власності на об'єкт нерухомості поза залежністю від підстави такого припинення. До даної групи відносяться такі способи як внесення за заявою власника запису про припинення права власності на нерухоме майно; внесення за заявою власника змін до державного реєстру. Те ж стосується і речей, на які законом поширено режим нерухомої речі. Зареєстроване право на нерухоме майно може бути оскаржене тільки в судовому порядку [11, с. 176].

Другою групою способів припинення права приватною власності є способи припинення права власності на рухоме майно, право на яке не потребує державної реєстрації. До таких способів зокрема відносяться передача, вилучення, передача права, знаходження кладу тощо.

Отже, певним підставам припинення права власності відповідають конкретні способи його припинення. Критеріями для класифікації способів припинення права приватної власності можуть бути: воля власника, вид юридичного факту, місце в системі загальних способів припинення права власності, правовий режим майна, правомірність використання способу.

До способів добровільного правоприпинення суб'єктивного права власності належать передача речі, передача права, державна реєстрація за заявою власника або набувача майна. Способами вимушеного правоприпинення можуть бути смерть власника-фізичної особи, або ліквідація юридичної особи, загибель майна внаслідок об'єктивних причин, вплив строку набувальної давності, різного роду юридичні вчинки (наприклад, знаходження кладу третьою особою). Способами примусового правоприпинення можуть бути вилучення, примусовий викуп, скасування державної реєстрації права приватної власності.

В залежності від виду юридичного факту способи припинення права приватної власності можуть класифікуватися на дії та події. Окремо серед способів припинення права приватної власності виділяються строки, які хоча й не включаються до системи юридичних фактів, знаходяться в прямій залежності від останніх, адже строки являють собою розташування у часі юридичних фактів щодо один одного.

За ознаками способів припинення права приватної власності можна виділити загальні, спеціальні та особливі способи припинення права приватної власності.

За правовим режимом майна розрізняються способи припинення права приватної власності на рухоме та нерухоме майно. Способом припинення права власності на нерухомість та інші речі, на яких поширюється режим нерухомої речі завжди є

державна реєстрація припинення права власності на об'єкт нерухомості поза залежністю від підстави такого припинення. Способи припинення права власності на рухоме майно: передача, вилучення, передача права, знаходження кладу тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буртова Е. И. Прекращение права собственности по воле собственника в системе оснований и способов прекращения субъективного права собственности по законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 / Елена Игоревна Буртова. – Томск, 2011. – 240 с.
2. Бутаева Э. С. Прекращение права собственности помимо воли собственника: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 / Элона Сергеевна Бутаева. – Краснодар, 2008. – 22 с.
3. Васильковский Е. В. Учебник гражданского права / Е. В. Васильковский. – СПб. : Книж. маг. Н. К. Мартынова, 1894. – 168 с.
4. Воронина Н. В. Находка в гражданском праве: понятие и основная характеристика / Н. В. Воронина // Часопис цивілістики. – 2013. – Вип. 15. – С. 52-55.
5. Воронина Н. В. Набуття права власності на знахідку за цивільним правом України : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. В. Воронина. – Одеса, 2010. – 215 с.
6. Глинська О. В. Територіальна громада як суб'єкт права комунальної власності / О. В. Глинська // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 120-125 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12govpkv.pdf>
7. Гринь Е. А. Исторический процесс возникновения и развития норм о принудительном прекращении прав на земельный участок по российскому законодательству / Е. А. Гринь // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2014. – Вип. № 95. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskiy-protsess-vozniknoveniya-i-razvitiya-norm-o-prinuditelnom-prekraschenii-prav-na-zemelnyy-uchastok-rossiyskomu>
8. Каракаш І.І. Особливості набуття права власності на землю в Україні іноземними громадянами, іноземними юридичними особами та іноземними державами / І.І. Каракаш // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 61 – С. 621-625.
9. Красавчиков, О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : В 2-х т. Т. 2. / О. А. Красавчиков. – М. : Статут, 2005. – 494 с.
10. Лук'янов Д. Сучасні погляди на проблему класифікації та типології правових систем / Д. Лук'янов // Порівняльне правознавство. – 2012. – № 3-4. – С. 56-62.
11. Мартинюк О. А. Проблеми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно / О. А. Мартинюк // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 175-177.
12. Наконечний А. Б. Основні поняття та категорії інституту примусового відчуження / А. Б. Наконечний // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 71. – С. 312-319.
13. Огнева Н. И. Теоретические и практические вопросы приобретения и прекращения права собственности гражданами : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. И. Огнева. – М., 2006. – 24 с.
14. Пацурківський Ю. П. Припинення права власності як форма його реалізації / Ю. П. Пацурківський // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 453-459. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_76.pdf
15. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>
16. Про затвердження Порядку ведення реєстру місць видалення відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 року № 1216 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1216-98-%D0%BF>
17. Солтыс Н. Б. Основания приобретения права собственности по законодательству Украины / Н. Б. Солтыс // Правовое регулирование осуществления и защиты прав физических и юридических лиц : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 90-летию профессора В. Ф. Чигира (Минск, 4-5 ноября 2014 г.). – Минск, 2014. – С. 214-218.
18. Спасибо І.А. Набуття права власності в цивільному праві України: автореф. дис... канд. юрид. наук / І.А. Спасибо. – К., 2009. – 18 с.
19. Спасибо-Фатєєва І.В. Значення державної реєстрації для цивільних правовідносин / І.В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 159-171.
20. Спасибо-Фатєєва І.В. Поняття нерухомого майна та права на нього / І.В. Спасибо-Фатєєва // Українське комерційне право. – 2009. – № 9. – С. 10-20.
21. Харитонов С.О. Деякі питання класифікації юридичних фактів / С.О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 42. – С. 73-81.
22. Цалин Р. Підстави набуття та припинення права власності на відходи в Україні / Р. Цалин // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2015. – С. 109-113.
23. Щербатюк Н. В. Державна реєстрація прав на нерухомі речі як адміністративна діяльність органів державної влади // Н. В. Щербатюк, С. В. Чичирко С. В., З.В. Нікітіна // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – 2012. – Вип. 10. – С. 631-635.
24. Юридический словарь Том 2 / Гл. ред. П. И. Кудрявцев; чл. гл. ред. Н. Г. Александров, С. Н. Братусь, Н. Д. Казанцев, Д. С. Кареев, С. Ф. Кечекьян, Ф. И. Кожевников, В. Ф. Коток, В. М. Чхиквадзе. – М. : Госюриздат, 1956. – 663 с.

Білецький Дмитро Михайлович

КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

В статті визначено можливі критерії для класифікації способів припинення права приватної власності та виділено окремі групи способів припинення права приватної власності. Розрізнено способи припинення приватної власності за правовим режимом майна, а саме на рухоме та нерухоме майно, таких як : передача, вилучення, передача права, знаходження кладу тощо.

Ключові слова: право приватної власності, класифікація, способи припинення права власності.

Белецкий Дмитрий Михайлович

КЛАССИФИКАЦИЯ СПОСОБОВ ПРЕКРАЩЕНИЯ ПРАВА ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В статье определены возможные критерии для классификации способов прекращения права частной собственности и выделены отдельные группы способов прекращения права частной собственности. Рассмотрены способы прекращения частной собственности по правовому режиму имущества, а именно на движимое и недвижимое имущество, таких как: передача, изъятие, передача права, нахождение клада и тому подобное.

Ключевые слова: право частной собственности, классификация, способы прекращения права собственности.

Biletskyi Dmytro Mikhailovych

CLASSIFICATION OF WAYS ON CESSATION OF PRIVATE PROPERTY RIGHT

The article describes the possible criteria for the classification of ways on termination of private property right and highlightes ways to separate groups of termination of the right of private property. Disparate ways termination of private property by the legal regime of the property, such as movable and immovable property, such as transfer, removal, transfer of finding treasure and more.

Keywords: private ownership, classification, ways for termination of proprietary